

РОЗДІЛ 8.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.7

ПИТАННЯ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ВЛАСНОСТІ

QUESTIONS OF CRIMINAL LAW PROTECTION OF PROPERTY

Демидова Л.М.,

доктор юридичних наук, доцент,
професор кафедри кримінального права № 1
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого, керівник наукових робіт
сектору дослідження кримінально-правових проблем
боротьби зі злочинністю Науково-дослідного інституту
вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України

У статті розглядається питання кримінально-правової охорони власності. Звертається увага на проблему визначення поняття «власність як об'єкт кримінально-правової охорони» у сучасних умовах інформатизації суспільства. Автор вважає обґрунтованим визнання власності на інформацію різновидом власності. Такий підхід впливає на вибір місця розташування відповідних норм в Особливій частині Кримінального кодексу України.

Ключові слова: власність, власність на інформацію, об'єкт кримінально-правової охорони, криміналізація, теоретичні засади криміналізації.

В статье рассматривается вопрос уголовно-правовой охраны собственности. Обращается внимание на проблему определения понятия «собственность как объект уголовно-правовой охраны» в современных условиях информатизации общества. Автор считает обоснованным признание собственности на информацию разновидностью собственности. Такой подход влияет на выбор места размещения соответствующих норм в Особенной части Уголовного кодекса Украины.

Ключевые слова: собственность, собственность на информацию, объект уголовно-правовой охраны, криминализация, теоретические основы криминализации.

The issues of criminal protection of property are considered in the article. The problem of the definition of «property as an object of criminal protection» in the modern conditions of informatization of society is paid attention. The author admits as reasonable recognition of ownership on information as the kind of property. This approach effects on the choice of location of the relevant rules in the Special Part of the Criminal Code of Ukraine.

Key words: property, ownership on information, object of criminal protection, criminalization, theoretical principles of the criminalization.

Актуальність теми. Питання кримінально-правової охорони власності є предметом наукового інтересу протягом багатьох століть. Різні аспекти охорони власності кримінально-правовими засобами розглядалися в роботах відомих вчених України та інших країн, проте залишаються проблемними низка аспектів такої охорони. До них варто віднести: 1) визначення поняття «власність як об'єкт кримінально-правової охорони» і 2) теоретичних засад криміналізації діянь, що посягають на такий об'єкт, а також 3) питання законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за їх вчинення, зокрема щодо вибору місця розташування відповідних норм в Кримінальному кодексі України (далі – КК або КК України).

Метою дослідження є розгляд зазначених проблем з формулюванням авторської позиції щодо них.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо визначення поняття «власність як об'єкт кримінально-правової охорони», яке залишається дискусійним у науці кримінального права, по-перше, щодо розуміння його складників, а саме об'єкта кримінально-правової охорони і власності. По-друге, предметом дискусії є поняття «власність як об'єкт кримінально-правової охорони» та його зміст.

В юридичних наукових джерелах зазначається, що об'єкт кримінально-правової охорони та об'єкт злочину – поняття хоча і взаємопов'язані, але не тотожні [1, с. 61]. До того ж об'єкт кримінально-правової охорони за своїм змістом є більш широким поняттям порівняно з об'єктом злочину з таких причин: а) зарахування певних відносин до категорії охоронюваних кримінальним правом не перетворює будь-яке посягання на них на кримінально каране,

оскільки злочинами визнаються тільки найнебезпечніші посягання на об'єкти, передбачені кримінальним законом [2, с. 149]; б) кримінальний закон охороняє певні об'єкти не лише від злочинних, а і від інших суспільно небезпечних посягань, які не визнаються злочинами, а є лише небезпечними посяганнями (наприклад, заподіяння шкоди з боку неосудних осіб або тих, які не досягли віку кримінальної відповідальності) [3, с. 25].

Із наведеними підходами, вважаємо, варто погодитися. Об'єкт кримінально-правової охорони – це суспільні відносини, які реально (об'єктивно) існують у соціальному середовищі й визнані фундаментальними, найважливішими на державному рівні (що впливає з кримінального закону) з урахуванням настрою суспільства або за його вимогами. Такий об'єкт на державному рівні визнаний соціальною цінністю, що знаходиться під захистом законодавства про кримінальну відповідальність. До того ж об'єкт кримінально-правової охорони може не лише охоплювати об'єкт конкретного злочину, а і виступати сукупністю цього об'єкта, а також інших, пов'язаних з ним: однорідних основних безпосередніх об'єктів злочинів, додаткових безпосередніх об'єктів як складників інших так званих неоднорідних поліоб'єктів. Це є характерним, зокрема, для власності, життя і здоров'я людини, інших особистих прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб, держави як об'єктів кримінально-правової охорони.

Об'єкт злочину – це конкретний елемент злочину, що страждає від учиненого суб'єктом суспільно небезпечного діяння, тобто це вже більш конкретизоване явище в систе-

мі елементів злочину у системі різновидів об'єктів, які ми сприймаємо в координатах вертикально-горизонтальної класифікації. Ми приєднуємося до думки тих дослідників, які визнають наявність і видового об'єкта [4, с. 68, 69] як складової об'єкта родового [5, с. 105]. Об'єкт складу злочину – це абстракція, елемент складу злочину як правової моделі [6, с. 19-22]. Особливістю власності як об'єкта кримінально-правової охорони, на відміну від власності як об'єкта злочину, є те, що ця соціальна цінність (благо) охороняється за допомогою багатьох норм національного законодавства про кримінальну відповідальність, розташованих у різних розділах Особливої частини КК України: як безпосередній (основний безпосередній) об'єкт або додатковий безпосередній об'єкт.

Отже, власність як об'єкт кримінально-правової охорони – це суспільні відносини, які реально (об'єктивно) існують у соціальному середовищі й визнані фундаментальними, найважливішими на державному рівні (що впливає з кримінального закону) з урахуванням настрою суспільства або за його вимогами.

Як об'єкт кримінально-правової охорони власність є складним явищем, сутність якого пов'язана з багатьма зовнішніми і внутрішніми чинниками, найбільш визначальні з яких характеризують: а) стан розвитку суспільства, держави й науки; б) правовий і соціальний статус, роль і місце власності в державному й суспільному житті; в) вплив соціуму на державно-політичні процеси в країні. У конкретні періоди людської цивілізації кримінально-правова охорона власності була різною, та вже в той же час зберігалось основне – бажання захистити те, що дає можливість продовжувати людське буття на землі (або панування окремих індивідуумів) у різних сферах життєдіяльності.

Проблема трактування власності (у наведеному значенні) зумовлена тим, що у кримінальному праві домінує речовий (тілесний) підхід до її розуміння. Проте в системі правового регулювання зміст поняття «власність» вже набуває нового визначення, зокрема, інтелектуальна власність уже виступає специфічним різновидом власності, що має знайти відповідне відбиття в сучасному кримінальному законодавстві.

Як відомо, феномен власності належить, у першу чергу, до понятійного апарату цивільного права, де продовжується дискусія навколо його змістовного наповнення. Загострення проблематики дефініції власності пов'язана з існуючим дисбалансом між соціальними й економічними процесами, що відбуваються в Україні, з характерними ринковими відносинами й виходом на ринок нових економічних нематеріальних благ (товарів) з певною формою їх привласнення й невідповідним рівнем їх захисту. Ключовим питанням цієї так званої «прогалини» у праві є необхідність визнання власності як родового поняття, різновидом якого є власність на інформацію, зокрема, інтелектуальна власність.

Існує декілька теорій власності, зокрема, класична. Як зазначали К. Маркс і Ф. Енгельс, «власністю є... вираження ... виробництва і присвоєння продуктів» [7, с. 438]. Під власністю більшість марксистів розуміють присвоєння людьми продуктів природи всередині суспільства й завдяки певній його організації [8, с. 3]. Такий підхід визначається формулою марксизму про виробництво як «присвоєння індивідуумом предметів природи в межах певної суспільної форми за посередництвом її». Однак при цьому вчені доповнюють, що вже поверхневого погляду достатньо, щоб визнати категорію «привласнення» недостатньою для повної характеристики змісту власності [9, с. 18]. Крім того, констатується наявність кризового положення концепції власності як виробничих відносин [9, с. 20].

Деякі правознавці підкреслюють, що власність, – це насамперед: (а) «сукупність відносин, що забезпечують

спосіб привласнення різних речей, можливість отримання вигоди від користування ними, характер реалізації певних інтересів» [10, с. 54]; (б) економіко-правове поняття, що має економічний і правовий складник. З точки зору економіки, – майно і його присвоєння власником, а у розумінні його правового значення це правомочність власника, а саме право на володіння, користування й розпорядження майном, а також виняткове, належне тільки власникові право передавати названі правомочності іншим особам (юридичним і фізичним) [11, с. 14, 15]. Водночас присвоєння може бути витлумачено як різниця між своїм і чужим, існуюче тільки в соціумі.

Інші вчені (в) виокремлюють не тільки економічний й правовий складник власності, а й соціальний, причому підходи економістів і юристів зовсім різні. Так, економісти наголошують, що власність – це «соціологічна категорія, що виражає сутність суспільних (економічних, правових, політичних, національних та ін.) відносин між людьми, прямо або опосередковано пов'язаних з розвитком продуктивних сил» [12, с. 21]. Юристи ж підкреслюють функціональне значення соціального складника, який вони вбачають у з'ясуванні ступеня суспільної небезпечності протиправного діяння і в обґрунтуванні необхідності застосування покарання до осіб, які його вчинили. Суть суспільної небезпечності у цьому випадку полягає в наявності деструктивних і дестабілізуючих чинників, здатних заподіяти або створити загрозу заподіяння власникові як фізичної шкоди, так і збитку у вигляді упущеної вигоди [13, с. 31; 14, с. 54-56].

Як вбачається, різниця в наведених підходах пов'язана тільки з тим, що науковці розглядають власність у різній системі координат – у вузькому (традиційному) або в широкому (сучасному) розумінні: економісти – у сфері соціально-економічного позитивного життя людини, а юристи, – як представники наук кримінально-правового циклу, – у сфері кримінально-правового регулювання соціального життя, при негативній поведінці людини стосовно власності з відбиттям класичного або посткласичного підходу.

З точки зору Ю.К. Толстого, власність становить собою суспільні відносини між людьми з приводу речей, ставлення інших осіб, які не є їх власниками. Він зауважує, що «зміст власності як суспільних відносин розкривається за допомогою тих зв'язків і відносин, у які власник неодмінно вступає з іншими людьми у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ» [15, с. 341]. П.Ю. Алтапов визнає власністю відкриту, динамічну систему суспільних відносин, у процесі яких діяльність індивідів набуває специфічних форм виокремлення, що дозволяє диференціювати її згідно з існуючими потребами й виробничими можливостями, а потім інтегрувати у приватну або загальну цілеспрямовану взаємодію [16, с. 42]. Аналогічні погляди на економічне розуміння власності зустрічаються в роботах багатьох економістів і юристів.

Поняття «власність» охоплює сукупність відносин між людьми, їх певною мірою обмежені можливості щодо речей, що знаходяться у природі [10, с. 54]. Власність – це сукупність суспільних передусім економічних відносин, що визначають форму привласнення різних речей, можливість отримання вигоди від користування й розпорядження ними, характер реалізації певних інтересів.

Юридична форма економічних відносин власності розроблена ще римськими юристами й закріплена в цивільному праві [17, с. 43-48]. Економічний і правовий складники поняття «власність» існують комплексно, розірвати ж їх можна тільки штучно. З юридичної точки зору, відносини власності – це право власності [12, с. 10]. У той же час через останнє реалізується й економічний складник власності, що відтворюється всією системою економічних відносин [18, с. 48, 49]. Разом з тим КК здійснює правове забезпечення охорони не юридичної форми відносин власності як об'єкта кримінально-правової охорони, а цих

відносин як соціальної цінності (блага), визнаного такою суспільством і державою.

Конкретизує право власності ст. 316 ЦК України. Правом власності є право особи на річ (майно), яке вона реалізує відповідно до закону за своєю волею й незалежно від волі інших осіб. При цьому під річчю розуміється предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права й обов'язки (ст. 179 ЦК). Майном як особливим об'єктом вважається окрема річ, сукупність речей, а також майнові права й обов'язки (ст. 190 ЦК).

Згідно з посткласичною (постіндустріальною) теорією, власність на інформацію визнається одним з видів власності. У такому значенні власність на інформацію є філософським, соціально-економічним і правовим феноменом, притаманним сучасному суспільству, де результати розумової й інтелектуальної діяльності людини, а також інші знання й уміння (навички) стають предметом правового регулювання, зокрема, кримінально-правової охорони.

В економіці виникає нова галузь суспільного виробництва, яка охоплює процеси й засоби створення, розповсюдження, оброблення й використання (споживання) інформації [19, с. 13]. Сьогодні вже не є новиною, що значення інформації у світі (як і в Україні) зростає. Вона виступає товаром, тобто знаходиться в господарському обігу, а також є об'єктом цивільних прав та обов'язків, складає економічні підвалини існування й розвитку суспільства й державності. Якщо для індустріального суспільства головним елементом у структурі власності була власність на засоби виробництва, машини, заводи, то при переході до постіндустріального або інформаційного суспільства фундаментом власності стають нематеріальні відносини [20, с. 11], які вже служать вагомим складником економічної бази держави.

У філософській, економічній і юридичній науковій літературі вже не одне десятиліття чимало уваги приділяється з'ясуванню співвідношення понять «власність» і «інформація». Дослідники вказують на об'єктивне існування власності на інформацію як суспільних відносин, що виникають і функціонують з приводу цього нематеріалізованого об'єкта, що здатне до матеріалізації, має особливий суб'єктний склад та суб'єктивні права й обов'язки. Так, В.А. Розенберг вивчав наукову інформацію як новий вид нематеріальної власності [21, с. 401-424], В.А. Копилов – інформаційну власність [22, с. 192], Ю.С. Колеснікова [23] та Є.Б. Ніколаєнко [24] – нематеріальну власність як феномен економіки сучасного інформаційного суспільства.

Останнім часом серед відомих учених-правників, економістів і філософів домінуючою є позиція, згідно з якою власність інтелектуальна визнається її специфічним видом. Таку власність учені-цивілісти йменують модернізованою власністю, економісти відносять до економічної власності [12, с. 372, 373], а філософи вважають видом власності на інформацію в раціонально-творчій діяльності, якій притаманні інноваційні риси, причому істотного значення набуває поняття «пріоритет». Такими рисами ними визнаються: а) першість у часі при здійсненні будь-якої діяльності; б) пріоритет як необхідна умова видачі патенту на винахід або визнання науково-технічного досягнення відкриттям, що визначається датою подання заявки або першою публікацією.

Сутність таких новел, які все більше знаходять обґрунтоване визнання в наукових колах, полягає в концептуальному відході від виключно речового (тілесного) розуміння власності. Так, О.І. Харитонova зазначає, що хоча в літературі поняття «власність» пов'язується переважно з присвоєнням речей, однак немає достатньо обґрунтованих перешкод поширювати відповідні положення на присвоєння інших благ, у тому числі нематеріальних, називаючи це власністю в широкому (модернізованому) значенні [25, с. 314].

Як різновид власності визнається інтелектуальна власність Всесвітньою організацією інтелектуальної власності, яка розглядає такі види власності: а) рухому, що складається з різноманітних речей, які переміщуються у просторі (приміром, наручні годинники або автомобіль); б) нерухому – земля й об'єкти, що постійно на ній знаходяться (наприклад, будівля); в) власність на цінні папери (валюту, акції, векселя, облігації); г) інтелектуальну, об'єкти якої – творіння людського розуму й інтелекту.

При вирішенні питання щодо належності продукції до інтелектуальної власності варто виходити зі змісту її загального поняття і структури. Об'єктом права інтелектуальної власності може бути тільки нематеріальний об'єкт, тобто результат інтелектуальної, творчої діяльності [26, с. 703], що становить собою інформацію, яка може бути подана на матеріальному носії й розповсюджена в необмеженій кількості копій. При цьому власністю є не ці копії й матеріальні носії, а інформація, що міститься в них [27, с. 8]. Цей результат сприймається іншими особами й відтворюється лише за умови, що він буде певним чином об'єктиований, тобто набуде матеріальної форми (наприклад, наукові розробки надруковують у збірнику наукових праць, розмістять у виді тексту на електронному носії). При цьому право власності на річ (на матеріальний носій) не залежить від права інтелектуальної власності (ч. 1 ст. 419 ЦК).

Поняття «власність» охоплює не лише інтелектуальну власність, а й власність на інші певні види інформації, наприклад, на ноу-хау (як різновид інформації, яка не визнає об'єктом інтелектуальної власності).

Таким чином, можемо стверджувати, що в сучасних умовах власність як об'єкт кримінально-правової охорони є оновленим явищем, до якого належить і власність на об'єкти інтелектуальної власності та іншу певну інформацію.

Предметом наукового інтересу є і теоретичні засади криміналізації діянь, що посягають на власність. Вочевидь, що встановлення законодавцем кримінальної відповідальності за вчинення таких не може здійснюватися довільно – методом проб і помилок, а із суворим додержанням у першу чергу науково обґрунтованих правил криміналізації таких діянь. Вони становлять собою найбільш абстрактний і загальний рівень наукового забезпечення й обґрунтування кримінальної нормотворчості, ті відправні позиції, урахування яких необхідне при кожній зміні в системі чинного кримінального законодавства [1, с. 45; 28, с. 191]. Такі правила варто поділити на загальні та спеціальні: загальні стосуються криміналізації будь-якого діяння, спеціальні враховують специфіку діяння, що заподіює шкоду власності (як родовий (безпосередній або основний безпосередній) чи додатковий об'єкт) і визнається злочином.

Криміналізація (лат. – *criminalis*, франц. – *criminalisation*) є предметом наукового інтересу багатьох провідних учених України і зарубіжних держав і зацікавлених науковців у продовженні досліджень зростає. Породжуючими й визначальними чинниками, сигналами для законодавця, на які йому належить реагувати відповідно до своїх повноважень виступає зумовленість (соціально-економічна, політична і правова) кримінальної відповідальності за вчинення діянь, що посягають на власність. Це підстави для визнання цих діянь злочинами і встановлення покарання за їх учинення.

Вивчивши і проаналізувавши різні точки зору щодо загальних підстав криміналізації, урахувавши завдання, що виконує КК України (викладене у його ст. 1), можна констатувати, що метою криміналізації (як і пеналізації), є виконання завдання, яке уточнюється в ч. 2 ст. 1 КК. Із даного положення випливає, що для гарантування цього Кримінальним кодексом визначається, які суспільно небезпечні діяння є злочинами (шляхом їх криміналізації) і які покарання застосовуються до осіб, які їх учинили (шляхом пеналізації). Отже, підставою криміналізації є така соціально негативна властивість діяння, як його сус-

пільна небезпечність, що (з урахуванням ч. 2 ст. 11 КК) означає його здатність заподіювати не менш ніж істотну шкоду охоронюваним соціальним цінностям. Саме це є основною, фундаментальною підставою криміналізації.

Ще однією загальною підставою цього процесу є можливість дати адекватну кримінологічну, кримінально-правову, криміналістичну, кримінально-виконавчу та інші відповіді на таку потребу, що в сукупності становлять, за влучним висловом П.А. Фефелова, «умови для забезпечення невідворотності відповідальності» [29, с. 112] (тільки уточнюємо: кримінальної відповідальності). До інших видів відповіді на потреби слід віднести, наприклад, цивільно-правові у разі необхідності поновлення порушеного права потерпілого.

До спеціальних підстав криміналізації діянь, що посягають на власність, перш за все належать: а) суспільна небезпечність таких діянь, які здатні заподіяти шкоду не менш ніж істотного розміру, якщо така шкода визнається суспільно небезпечним наслідком; б) необхідність кримінально-правової охорони від таких посягань за наявності соціального, політичного і/або правового інтересу; в) наявність співучасті при вчиненні злочину або такого способу чи застосування таких засобів, що значно підвищують суспільну небезпечність вчиненого діяння (обману, насильства, використання службового становища тощо); г) наявність умов для забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності за посягання на власність. Останню підставу доповнимо: і для поновлення прав потерпілого.

Особливо актуальним постає питання принципів криміналізації й декриміналізації діянь, посягаючих на власність, що є визначальним для прийняття або зміни кримінально-правової норми, а також критерієв оцінювання практичної реалізації такої форми кримінально-правової політики. У граматичному значенні слова «принципи» – це особливості, покладені в основу створення або здійснення чого-небудь, «критерії» – підстави для оцінювання, визначення або класифікації чого-небудь. Визнається, що найбільш повну класифікацію принципів криміналізації розробив Г.А. Злобін, хоча в деяких юридичних літературних джерелах, звертаючись до сформульованих ним дефініцій поняття «принципи криміналізації», дослідники називають їх уже по-іншому – «підстави». На наше переконання, така підміна є не зовсім виправданою, бо втрачається точність їх змісту, підтвердження чому є те, що їх граматична наповненість різниться.

На підставі класифікації принципів криміналізації, сформульованої Г.А. Злобіним, можемо запропонувати таке бачення поділу загальних принципів криміналізації діянь та їх видів:

– системно-правові принципи, до яких належать загальноправові (відповідність Конституції України, міжнародно-правовим документам, системно-правова несуперечність, правова забезпеченість ефективного застосування відповідної норми). Останнє охоплює процесуальну та іншу правову (криміналістичну) здійсненість і правове забезпечення (цивільно-правове, фінансове-правове тощо), а також кримінально-правові (відповідність правилам законодавчої техніки, відсутність прогалин, ненадмірність заборони, визначеність, єдність і точність термінології, принцип точності й повноти складу, співмірність санкцій та їх гармонійність із диспозицією, економія оціночних понять);

– системні соціально-політичні принципи (відповідність соціальним і/або політичним інтересам, державній кримінально-правовій політиці).

Важливе значення має такий кримінально-правовий принцип, як точність установлення складу злочину, передусім його об'єктів – родового й безпосереднього (-их). Помилковий при визначенні останніх негативно впливає на системність та узгодженість норм КК.

Загальноправові, кримінально-правові та соціально-політичні принципи становлять певну системну сукупність загальних правил криміналізації. Вони сприяють створенню юридичної конструкції злочину (як законодавчої формули злочину, формулюванню його типових, визначальних ознак тощо).

До спеціальних принципів криміналізації діянь, що посягають на власність, варто віднести:

1) якісно-кількісну й/або кількісно-якісну визначеність наслідку(-ів) злочинних діянь у межах їх видового об'єкта, однакового для цих злочинів, яка може характеризуватися однаковими або відмінними мірами залежно від характеру і ступеня тяжкості вчиненого діяння;

2) урахування при розташуванні норми в Особливій частині КК ступеня суспільної небезпечності такого діяння й заподіяної ним шкоди, а саме: цінності об'єкта злочину (предмета злочинного впливу), розміру заподіяної шкоди, способу й обставинки її заподіяння, інших об'єктивних і суб'єктивних чинників, що характеризують суспільну небезпечність діяння та його наслідків;

3) дотримання співмірності між ступенем суспільної небезпечності заподіяної шкоди як конструктивної ознаки складу злочину й видами та межами покарання, передбаченого в санкції статті або її частини;

4) відповідну визначеність наслідку (шкоди або її різновиду) в межах об'єктивної сторони основного складу злочину без обтяжуючих обставин і складу злочину з обставинами обтяжуючими;

5) точне відображення критичних точок, що характеризують перехід від однієї міри діяння і його наслідку до іншої при конструюванні ознак складу злочину без обтяжуючих обставин і за наявності таких;

6) побудову основних (без обтяжуючих обставин) або кваліфікованих чи особливо кваліфікованих (з обтяжуючими обставинами) складів злочину й відповідних санкцій доцільно здійснювати з науково обґрунтованим урахуванням «закона про золоту пропорцію (гармонію)».

Аналіз і підтримка в цілому позиції П.Л. Фріса стосовно загальних критеріїв криміналізації з частковим їх доповненням дозволить запропонувати авторське бачення спеціальних критеріїв криміналізації діянь з таким наслідком, як майнова шкода:

1) оцінка діяння як суспільно небезпечного, а також інших об'єктивних та суб'єктивних ознак, що впливають на характер і ступінь суспільної небезпечності як діяння, так і його наслідків;

2) визнання доцільності кримінально-правової заборони діяння (дії або бездіяльності) із цим видом (або різновидом) наслідку;

3) адекватне відбиття кількісно-якісної визначеності і структури майнової шкоди (або якісно-кількісної визначеності іншого за юридичною формою наслідку з таким різновидом) шляхом ідентичного опису в диспозиції відповідної статті або її частини Особливої частини КК України;

4) достатність умов для забезпечення невідворотності кримінальної відповідальності за такі діяння і для поновлення майнових прав потерпілого.

Для суспільства важливим є результат криміналізації діянь, що посягають на відносини власності, у виді законодавчої регламентації кримінальної відповідальності за їх вчинення. Криміналізація пов'язана і з вибором місця розташування відповідних норм в КК України. Це питання залишається предметом наукового інтересу дослідників, які намагаються системно підходити до вирішення сучасних проблем кримінального права. У межах цієї статті можна розглянути лише окремі аспекти існуючої проблематики.

Чинне кримінальне законодавство України про кримінальну відповідальність є системним нормативно-правовим утворенням, якому притаманна певна структура, зокрема, його Особливій частині. Як влучно визначили

В.В. Сташис і В.Я. Тацій, «від вдалого розміщення норм Особливої частини багато в чому залежить їх практичне застосування, теоретичне осмислення окремих складів злочинів, усвідомлення їх взаємозв'язку та особливостей» [30, с. 10]. Проаналізуємо точність фіксації власності як об'єкта кримінально-правової охорони. Останні не обираються законодавцем довільно. Вони мають бути результатом юридично-технічної відзеркалювання об'єктивних закономірностей, притаманних людському буттю в сучасний період розвитку суспільства й держави зі збереженням національних традицій народів, які проживали на території України протягом багатьох століть. Такі об'єкти мають адекватно відбивати соціально-економічні процеси, що відбуваються в країні, й відповідати соціальним інтересам при охороні від злочинних посягань.

Як вже зазначалося, власність за сучасних умов життя, будучи об'єктом кримінально-правової охорони, потребує переосмислення й відповідного реагування законодавця. Власність – це суспільні відносини, що виникають з приводу не тільки речей тілесних як предмета матеріального світу, а й безтілесних, які є продуктом інтелектуального розвитку людини, науково-технічного перетворення виробничих сил, інформатизації суспільних процесів, та їх належності суб'єктові таких відносин [31, с. 103-105].

У теорії кримінального права і судовій практиці домінує поки що такий підхід: відносини власності (як родовий об'єкт) вважаються матеріальними, що виникають з приводу лише тілесних речей, тобто обмежено. В окремих наукових працях певні види інформації визнають предметом суспільних відносин власності П.С. Берзін, Ю.І. Дем'яненко, М.В. Карчевський, С.Я. Лихова, А.М. Соловйова та ін., що підтверджує наявність у теорії кримінального права сучасного (хоча й фрагментарного) підходу до розуміння власності щодо нематеріального об'єкта, яким є інформація. Як підтверджує посткласична теорія власності, щодо певних видів інформації це науково обгрунтовано.

Із приводу перспективного вдосконалення кримінального законодавства треба наголосити, що відповідальність за злочинні діяння, що заподіюють шкоду відносинам інтелектуальної власності та іншим відносинам власності треба розглядати на одному рівні з однаковими підходами до кримінально-правової їх охорони на підставі конституційних норм про непорушність таких прав і урахування специфіки таких відносин. Зміст цивільно-правових норм не створює ніяких протиріч при об'єднанні злочинів проти інтелектуальної власності (зокрема, щодо відносин, які виникають з приводу комп'ютерної інформації) і злочинів проти власності (у сучасній редакції розд. VI Особливої частини чинного КК) в одному розділі – «Злочини проти власності» з відображенням у його конструкції посягань на такі суспільні відносини власності: 1) що забезпечують охорону власності і виникають з приводу тілесних речей; 2) які виникають з приводу безтілесних речей, тобто об'єктів інтелектуальної власності (зокрема, комп'ютерної інформації); 3) предметом яких є речі як тілесні, так і безтілесні (речі тілесні, і, наприклад, нематеріальний актив, внесений до статутного капіталу товариства з обмеженою відповідальністю, як предмети відносин при шахрайстві; речі тілесні й об'єкт авторського права і права на нього при вимаганні тощо).

Аналіз посягань на інтелектуальну власність (особисті майнові права) як видовий об'єкт (статті 176, 177, 229 КК) показує, що в більшості випадків у колі науковців-правників спостерігається так звана «підгонка» родового й основного безпосереднього об'єктів розглядуваних злочинів під родовий, який визначається залежно від назви розділу, в якому передбачені ознаки відповідного суспільно небезпечного діяння.

Розглянемо склад порушення авторського права й суміжних прав (ст. 176 КК) і порушення прав на винахід,

корисну модель, промисловий зразок, топографію інтегральної мікросхеми, сорт рослин, раціоналізаторську пропозицію (ст. 177 КК). Дослідники висловлюють різні точки зору щодо об'єктів зазначених злочинів, їх місця у КК й суспільного значення. Так, С. Я. Лихова, пропонує злочини проти інтелектуальної власності, до яких вона включає і діяння, передбачені у диспозиціях статей 176 і 177 КК, об'єднати в окрему групу. Обгрунтовується така думка ознакою видового об'єкта цих злочинів, який входить складником до ширшого за змістом родового об'єкта власності. Дослідниця відводить місце злочинам проти інтелектуальної власності в розд. VI Особливої частини КК. Такого висновку вона дійшла, досліджуючи співвідношення понять «власність» (як родового об'єкта злочинів, передбачених у статтях 185 – 198 КК України) й «інтелектуальна власність» (як видового об'єкта злочинів, юридичні склади яких передбачені статтями 176, 177 і 229 КК) шляхом доведення, що вони співвідносяться між собою як родові, видові й підвидові поняття. При цьому власністю вона визнає родові поняття, яке поділяється на 2 види – власність на речі (майно) й на інтелектуальну власність [6, с. 204]. До цієї точки зору варто додати, що річ потрібно розглядати як тілесну та безтілесну, зокрема об'єкти інтелектуальної власності.

Більш категоричний В.Б. Харченко, який обгрунтовує наявність єдиного родового об'єкта злочинів, передбачених статтями 176, 177, 229, 231 і 232 КК, а саме право інтелектуальної власності як сукупність відносин, що становлять особисті немайнові та/або майнові права інтелектуальної власності на результат інтелектуальної, творчої чи на інший об'єкт права інтелектуальної власності. Видовими об'єктами, на його думку, є відносини щодо: а) результатів інтелектуальної, творчої діяльності; б) засобів індивідуалізації; в) відносини щодо захисту недобросовісної конкуренції [32, с. 15, 24; 33, с. 128, 130].

Родовий об'єкт злочинів проти прав інтелектуальної власності він розглядає більш широко, аніж це випливає з чинної редакції статей 176, 177, 229, 231 і 232 КК, приєднуючи до майнових прав на об'єкти інтелектуальної власності ще і права особисті немайнові, й підкреслюючи, що в разі вчинення злочинів у сфері інтелектуальної власності матеріальна шкода певного розміру завдається володільцям прав на такі об'єкти шляхом позбавлення або обмеження можливості отримати доходи, тобто упущеною вигодою. В.Б. Харченко також висловлює пропозицію щодо визначення розміру матеріальної шкоди, завданої володільцеві прав на об'єкти інтелектуальної власності, з урахуванням розміру грошового відшкодування моральної шкоди, завданої приниженням ділової репутації, оскільки таке приниження спричиняє збитки у виді упущеної вигоди володільцеві прав на зазначені об'єкти [32, с. 17; 33, с. 130, 296, 297, 301]. Зазначене відповідає міжнародній практиці, а також нашим підходам до порушеного питання.

Додамо, що й інші вчені пропонують розмістити статті про охорону інтелектуальної власності в окремому розділі й обгрунтовують необхідність вилучення з відповідних розділів статей 229, 231 і 232 КК і разом зі статтями 176 і 177 КК об'єднати їх в окремий розділ «Злочини, що посягають на право інтелектуальної власності» на підставі спільності їх родового об'єкта [наприклад, 34, с. 38]. На наш погляд, реалізація такої пропозиції є недоцільною з точки зору сутності власності як оновленого явища, яким охоплюється інтелектуальна власність, зокрема, певні види промислової власності.

При виборі основного безпосереднього об'єкта слід враховувати сфери розповсюдження злочину, що посягає на такий об'єкт, суспільне значення захисту інтелектуальної власності, співвідношення останньої з власністю (родовим поняттям) та їх місце в ієрархії охоронюваних КК соціальних цінностей. Із цієї позиції злочин, перед-

бачений ст. 229 КК, може посягати як на відносини, що забезпечують захист інтелектуальної власності (основний безпосередній об'єкт), якщо немає зв'язку з господарською діяльністю. В іншому випадку зазначені відносини виступають додатковим безпосереднім об'єктом.

Враховуючи основні безпосередні об'єкти злочинів, передбачених статтями 176 і 177 КК України, пропонуємо їх розташувати серед злочинів проти власності з видовим об'єктом – відносини, що забезпечують захист інтелектуальної власності. Щодо злочину, передбаченого ст. 229 КК, то, беручи до уваги переважність його розповсюдження у сфері господарської діяльності, вважаємо за доцільне залишити відповідну статтю як форму віддзеркалення спеціальної норми з одночасним введенням до КК загальної норми про відповідальність за умисне порушення прав на об'єкт інтелектуальної власності.

До об'єктів інтелектуальної власності належить також інформація, що пов'язана з електронно-обчислюваними машинами (комп'ютерами), системами й комп'ютерними мережами, мережами електрозв'язку (статті 361 – 363 КК). Така інформація, як різновид безтілесної речі, існує у вигляді певних символів, сигналів тощо і здатна до фіксації та матеріалізації на певних матеріальних носіях. Специфічною рисою цих предметів є зв'язок з певними технічними засобами, технологіями, обладнанням, що виокремлює їх від предметів відносин інтелектуальної власності. Водночас загальними властивостями таких предметів вважається те, що вони належать до безтілесних речей як результату розумової або/і творчої діяльності людини, з приводу якої виникають суб'єктивні майнові й немайнові права, ринкова ціна (вартість), здатність виступати товаром.

Інформація, яка незаконно використовується, розголошується, знищується, стає недостовірною, визнається предметом відносин, що вимагають кримінально-правової охорони саме тому, що: 1) має цінність для суспільства, фізичної або юридичної особи, держави; 2) з нею пов'язані певні суб'єктивні майнові й немайнові права й обов'язки, які регулюються нормами регулятивного права; 3) відносинам, які виникають з приводу інформації, заподіюється шкода (майнова й немайнова) або створюється загроза її заподіяння, що свідчить про досягнення (перевищення) ступеня суспільної небезпечності цього посягання як злочинного; 4) з нею пов'язані права на користування, розпорядження, володіння нею як об'єктом власності (наприклад, науково-технічна інформація) та/або інші права, характерні для об'єктів інтелектуальної власності (прикладом щодо комерційної таємниці).

Комп'ютерна інформація є різновидом інформації, з якою пов'язані відносини інтелектуальної власності як складника видового об'єкта власності, у площині якого знаходиться безпосередній (основний) об'єкт – відносини власності, що забезпечують захист прав на користування, розпорядження та/або володіння такою інформацією. Це створює правове підґрунтя для визнання єдиного видового об'єкта злочинів, що посягають на інтелектуальну власність, а також їх родового об'єкта – відносин, що забезпечують захист власності, з подальшим об'єднанням відповідних норм у розд. VI Особливої частини КК.

Відокремлення злочинних посягань на інтелектуальну власність від злочинів проти власності недоцільно з урахуванням: а) сфер(-и) їх розповсюдженості, тому що вони можуть учинюватись у будь-якій царині; б) суб'єкта, оскільки можуть бути вчинені будь-якою особою; в) у переважній більшості випадків без вилучення об'єкта права власності у власника або особи, яка на законних підставах ним користується; г) також того, що потерпілий не може реалізувати свої права на такий об'єкт у повному обсязі. Типові ознаки такого порушення прав інтелектуальної власності доречно передбачити в загальній нормі зі збереженням статей 229, 231–232 КК, якщо злочин вчинюється лише у сфері господарської діяльності особами, які мають дотримуватися певних правил її ведення. Окрім того, комп'ютерна інформація (комп'ютерна програми, технології тощо) як об'єкт інтелектуальної власності, з огляду на її особливе значення в період інформатизації суспільства має підлягати й особливій кримінально-правовій охороні за допомогою спеціальних норм, із розташуванням серед статей, у яких передбачено кримінальну відповідальність за злочини проти власності.

Об'єднуючим для злочинів проти власності (розд. VI Особливої частини КК) і злочинів проти інтелектуальної власності, зокрема комп'ютерних, які пропонуються передбачити у цьому розділі, є безпосередній (основний безпосередній) їх об'єкт, характер діяння і його наслідку, зокрема майнової шкоди, а в багатьох випадках – і види цієї шкоди.

Висновки. Наведене дозволяє стверджувати, що:

1) в сучасних умовах інформатизації нашого суспільства й усього світового середовища власність як об'єкт кримінально-правової охорони є оновленим явищем (різновидом власності є власність на об'єкти інтелектуальної власності на іншій інформації); 2) зазначене впливає з посткласичної (постіндустріальної) теорії власності, яка розроблена і постійно збагачується результатами досліджень відомих цивілістів, філософів, соціологів, правників; 3) у науці кримінального права досі домінує речове розуміння власності згідно класичної теорії власності, що не відповідає суспільним і економічним процесам в нашій країні; 4) у чинному КК України спостерігається поліфуркаційний підхід законодавця при розміщенні норм, у яких передбачені ознаки злочинного посягання на власність як безпосередній (основний безпосередній) об'єкт злочину. Такий підхід характеризується тим, що здійснено розгалуження такого родового об'єкта, як власність на декілька складників із розміщенням норм, в яких зазначені ознаки злочинів проти власності в декількох розділах Особливої частини КК (зокрема, у розд. VI; статті 176, 177, 361–363); 5) підґрунтям для об'єднання таких норм є розуміння власності як оновленого явища, а також розміщення відповідних норм з урахуванням безпосередніх (основних безпосередніх) об'єктів злочинів, ознаки яких у них відображені. Це сприятиме точній побудові диспозицій і санкцій відповідних норм, а тому і забезпеченню належної кримінально-правової охорони власності у нашій демократичній, соціальній і правовій державі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДжЕРЕЛ:

1. Гуторова Н.О. Кримінально-правова охорона державних фінансів України : моногр. / Н.О. Гуторова. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2001. – 384 с.
2. Наумов А.В. Российское уголовное право. Общая часть : курс лекций / А.В. Наумов. – [2-е изд., перераб. и доп.] – М. : БЕК, 1999. – 590 с.
3. Музика А.А. Відповідальність за злочини у сфері обігу наркотичних засобів : моногр. / А.А. Музика. – К. : Логос, 1998. – 324 с.
4. Тацій В.Я. Об'єкт и предмет злочину у кримінальному праві України : навч. посіб. / В.Я. Тацій. – Х. : Укр. юрид. акад., 1994. – 76 с.
5. Демидова Л.М. До проблеми систематизації об'єктів заподіяння майнової шкоди за чинним КК України / Л.М. Демидова // Пробл. законності : академ. зб. наук. пр. / відп. ред. В.Я. Тацій. – Х. : Нац. юрид. акад. України, 2010. – Вип. 112. – С. 103–105.
6. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ 5 Особливої частини КК України) : моногр. / С.Я. Лихова. – К. : Київ. ун-т, 2006. – 573 с.
7. Маркс К. Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – 2-е изд. – М. : Госполитиздат, 1955. – Т. 1. – 698 с.
8. Колганов М.В. Собственность : докапиталистическая формация / М.В. Колганов. – М. : Изд-во соц.-экон. лит., 1962. – 496 с.

9. Безверхов А.Г. Имущественные преступления : моногр. / А.Г. Безверхов. – Самара : Изд-во Самар. ун-та, 2002. – 359 с.
10. Основы економічної теорії : підручник / за заг. ред. Л.С. Шевченко. – Х. : Право, 2008. – 448 с.
11. Лопашенко Н.А. Преступления в сфере экономики : авт. коммент. к уголов. закону (разд. 8 УК РФ) / Н.А. Лопашенко. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 720 с.
12. Мочерний С.В. Основы економічної теорії : навч. посіб. / С.В. Мочерний, О.А. Устенко. – [3-тє вид., стер.] – К. : Академія, 2009. – 504 с.
13. Зателепин О. К вопросу о понятии объекта преступления в уголовном праве / О. Зателепин // Уголовное право. – 2003. – № 1. – С. 29-31.
14. Гладылин В.В. Временное позаимствование в уголовном праве: вопросы ответственности / В.В. Гладылин. – М. : Волтерс Клувер, 2006. – 144 с.
15. Гражданское право : учебник / под ред.: А.П. Сергеев, Ю.К. Толстой. – 5-е изд., перераб. и доп. – М. : Проспект, 2001. – Т. 1. – 623 с.
16. Алтапов П.Ю. Экономическое содержание собственности в условиях формирования социального государства в России : моногр. / П.Ю. Алтапов. – М. : Юркомпани, 2010. – 448 с.
17. Казанцев В.И. Вещное право : курс лекций / В.И. Казанцев. – М. : Экзамен, 2007. – 223 с.
18. Основы економічної теорії : підручник / за заг. ред. О.О. Мамалуя. – К. : Юрінком Інтер, 2003. – 480 с.
19. Ястребов Д.А. Правовые вопросы обеспечения информационной безопасности (уголовная ответственность за преступления в сфере компьютерной информации в Российской Федерации) / Д.А. Ястребов, С.В. Григоренко. – М. : Прима Пресс, 2007. – 76 с.
20. Алексеев В.И. Циклические закономерности трансформации собственности / В.И. Алексеев, Е.И. Позднякова // Бизнесинформ. – 2010. – № 5. – С. 8-11.
21. Розенберг В.А. Научная собственность / В.А. Розенберг // Русская философия собственности XVIII–XX вв. – СПб., 1993. – С. 401-424.
22. Копылов В.А. Информационное право: вопросы теории практики : учебник / В.А. Копылов. – 2 изд. перераб. и доп. – М. : Юристъ, 2003. – 512 с.
23. Колесникова Ю.С. Взаимодействие нематериальной собственности и информационной экономики / Ю.С. Колесникова [Электронный ресурс] : // Современное искусство экономики. – Режим доступа : http://art-economy.ru/articles1/innovacionnaya_ekonomika/test35/. – Заголовки з екрана.
24. Ніколаєнко Є.Б. Економічний аналіз специфікації авторського права як форми інтелектуальної власності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ief.org.ua/Arjiv_ET/Nikolaev307.pdf.
25. Харитонов О. Вступ до курсу «Право інтелектуальної власності» : лекція / О. Харитонов // Право України. – 2011. – № 3. – С. 311-322.
26. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред.: О.В. Дзера, Н.С. Кузнецова, В.В. Луць. – К. : Юрінком Інтер, 2005. – Т. 1. – 832 с.
27. Оценка интеллектуальной собственности : учеб. пособие / под ред. С.А. Смирнова. – М. : Финансы и статистика, 2003. – 352 с.
28. Основания уголовно-правового запрета. Криминализация и декриминализация / под ред.: В.Н. Кудрявцев, А.М. Яковлев. – М. : Наука, 1982. – 304 с.
29. Фефелов П.А. Общественная опасность преступного деяния и основания уголовной ответственности: основные методологические проблемы / П.А. Фефелов. – М. : Юрид. лит., 1972. – 150 с.
30. Сташис В.В. Кримінальний кодекс як поступ до гуманізму та демократії / В.В. Сташис, В.Я. Тацій // Вісн. прокуратури. – 2001. – № 3. – С. 6-15.
31. Демидова Л.М. Проблеми кримінальної відповідальності за заподіяння майнової шкоди в Україні (майнова шкода як злочинний наслідок) : теорія, закон, практика : моногр. / Л.М. Демидова. – Х. : Право, 2013. – 752 с.
32. Харченко В. Б. Кримінально-правова охорона прав на об'єкти інтелектуальної власності в Україні: перспективи розвитку та гармонізації з європейським законодавством : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.08 / Харченко Вадим Борисович ; Харк. нац. ін-т внутр. справ. – Х., 2011. – 37 с.
33. Харченко В.Б. Кримінально-правова охорона прав на результати творчої діяльності та засоби індивідуалізації в Україні : моногр. / В.Б. Харченко. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2011. – 480 с.
34. Андрушко П.П. Кримінально-правова охорона прав інтелектуальної власності в Україні : моногр. / П.П. Андрушко. – К. : Форум, 2004. – 160 с.